

Tacikistan’da Dış Güçler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye*

Fahri TÜRK**

Özet

Bu çalışmada Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye gibi dış güçlerin Tacikistan politikaları ele alınmaktadır. Çalışmanın kapsamını aşacağı için tarihsel ve kültürel açılarından Tacikistan’a yakın olan diğer bölgesel aktörler olan Pakistan, Hindistan ve Japonya gibi ülkeler çözümlenmeye dâhil edilmemiştir. İlk her ülkeye ayrı ayrı yer vermek suretiyle Rusya, Çin, ABD, AB, İran ve Türkiye’nin önceliklerine göre Tacikistan politikalarında rol oynayan önemli faktörler ortaya konulmuş akabinde ise bu aktörlerin Tacikistan politikaları karşılaştırmalı yöntem temelinde çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Mevcut yazında bu konuyu yukarıda anılan dış güçlerin politikaları temelinde karşılaştırmalı olarak ele alan eserler bulunmamaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğü dış güçlerin Tacikistan politikalarını kantitatif veriler temelinde çözümlenmesidir. Bu araştırmada kullanılan verilerin bir kısmı ise bu satırların yazarının Tacikistan’da yapmış olduğu alan çalışmasında mülakat tekniği vasıtasıyla elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tacikistan, Dış Güçler, Rusya, Çin, ABD, AB, İran, Türkiye, Karşılaştırmalı Çözümleme

External Powers in Tajikistan: Russia, China, United States of America, European Union, Iran, and Turkey

Abstract

This research work deals with the Tajikistan policy of the external powers such as Russia, China, United States of America, European Union, Iran and Turkey as well. As it does exceed the analytical framework of this article the other regional actors such as Pakistan, India and Japan excluded from this research that maintain also close ties to Tajikistan from a historical and cultural point of view. The determinants of the Tajikistan policy of the above mentioned countries have analysed regarding their priorities by means of a comparative method. In the existing literature on the external powers in Tajikistan there is rare analysis from a comparative perspective. The authenticity of this article lies on analysing of the Tajikistan policy of these external actors by means of quantitative Data, which is gathered partly through conducting fieldwork in Tajikistan by the author in 2014.

Key Words: Tajikistan, External Powers, Russia, China, USA, EU, Iran, Turkey, Comparative Analysis

Giriş

Bu çalışmada 1992 yılında Tacikistan ile diplomatik ilişkiler kurmuş olan Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), İran ve Türkiye gibi dış güçlerin bu ülkeye yönelik politikaları ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamını aşacağı için tarihsel ve kültürel açılarından Tacikistan’a yakın olan diğer bölgesel aktörler; Pakistan, Hindistan ve Japonya gibi ülkeler çözümlenmeye dâhil edilmemiştir. İlk her ülkeye bir başlıkta yer vermek suretiyle Rusya, Çin, ABD, AB, İran ve Türkiye’nin önceliklerine göre

* Bu çalışma yazarın “Güneşin Ayaklarındaki Ülke: Tacikistan” başlıklı kitabında yer alan Rusya, Çin, ABD, AB, İran ve Türkiye bölümlerinin (s. 30-47) genişletilerek gözden geçirilmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: fahriturk11@gmail.com

Tacikistan politikalarında rol oynayan önemli faktörler ortaya konulmuş akabinde ise bu aktörlerin Tacikistan politikaları karşılaştırmalı bir yöntem kullanılarak çözümlenmeye tabi tutulmuştur.

Söz konusu dış güçlerin Tacikistan ile ilişkileri konusunda İngilizce yazında bazı kitaplar ve makaleler olsa da bu konuyu söz konusu dış güçlerin politikaları temelinde karşılaştırmalı olarak ele alan eserler bulunmamaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğü dış güçlerin Tacikistan politikalarını elde edilen kantitatif veriler temelinde çözümlenmesidir. Bu çalışmada kullanılan verilerin bir kısmı ise bu satırların yazarının 07/08/2014-06/09/2014 tarihleri arasında Tacikistan'da yapmış olduğu alan çalışmasında gerçekleştirdiği mülakat tekniği vasıtasıyla elde edilmiştir.

Rusya

Rusya, uzun yıllar boyunca genelde Orta Asya'da özelde ise Tacikistan'da hâkimiyet kurmuş bir devlet olduğundan bu coğrafyada Rus kültürü ve Rusçanın hâlen etkili olduğu söylenebilir. Rusça Tacikistan'da iletişim ve bilim dilidir. Gencinden yaşlısına herkes bu dile hâkimdir. Özellikle Tacik seçkinlerin hepsi Rusçayı iyi düzeyde konuşmaktadır. Yükseköğretimde Rusçanın önemli bir ağırlığı vardır. Yüksek lisans ve doktora çalışmaları büyük ölçüde Rusça olarak yapılmaktadır. Diğer yandan yüksek bürokrasideki karar alıcıların önemli bir kısmı sosyalizasyonlarını ve eğitimlerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde tamamladıkları için Rus kültürüne yatkın ve Rusya ile ilişkilere öncelik veren bir yaklaşıma sahiptirler. Hatta istihbarat ve güvenlik birimlerinde Rusya'nın hâlen önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.¹

Rusçanın etkinliğinin haricinde altı çizilmesi gereken diğer bir husus ise, Tacikistan'da günümüzde genel nüfus içindeki oranları yüzde bir civarında olan Rus azınlığıdır.² Sayısal olarak ifade etmek gerekirse yapılan tahminlere göre, tüm ülkede takriben elli bin Rus kökenli Tacikistan vatandaşı yaşamaktadır. SSCB'de 1989'da yapılan son resmi nüfus sayımlarına göre Tacikistan'da yaşayan Rusların oranı yüzde yedi buçuğun biraz üzerindeydi.³ Ancak bu ülkede meydana gelen iç savaş ve sonrasında ulus inşası yönünde izlenen politikalar yüzünden tıpkı diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Tacikistan'da da hâkim millete (titular nation) mensup olmayan azınlık grupları tarihsel anavatanlarına göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu durum özellikle ülkede yaşayan Slav asıllı azınlıkları derinden etkilemiştir. Örneğin, sadece 1993'te iki yüz bin kişiden

¹ Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notlarından.

² Esasında Rus göçmenlerin Orta Asya'nın Taciklerle meskûn bölgelerine yerleşmeye başlamaları 1860'lı yıllara tekabül etmektedir. Bu nedenden dolayı 1871 yılına gelindiğinde günümüz Tacikistan toprakları içerisinde yer alan Hoçent bölgesinde dörtte üçü asker olmak üzere iki binin biraz üzerinde Rus yaşıyordu. Bu dönemde Uratepe, Horog ve Murgab gibi yerleşim yerlerinde de Ruslar kendini göstermeye başlamışlardı. Bu coğrafyaya ilk gelenler, Rusya'da 1861 yılında köleliğin kaldırılmasından sonra kendilerine daha iyi yaşam şartları arayan fakir Rus köylülerinden oluşan göçmenlerdi. 1917 yılına gelindiğinde Hoçent bölgesinde yaşayan Rusların sayısı hâlihazırda yedi bin civarına yükselmişti. Rus İhtilali ve Türkistan Bağımsızlık Mücadelesinin yürütüldüğü dönemde genelde Orta Asya'ya özelde ise Tacikistan'a Rus göçü büyük ölçüde durmuştur. Ancak SSCB idaresinin kurulmasından sonra 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Ruslar bu kez kalifiye işçi ve yönetici olarak ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla bu topraklara gelmeye başlamışlardır. Tacikistan'a yönelik Rus göçü İkinci Dünya Savaşı döneminde endüstri işletmelerinin bazılarının bu ülkeye nakledilmesiyle birlikte devam etmiştir. Tacikistan olarak 1960'lı yıllarda yeni bir Rus göçüne tanıklık etmiştir. Bu son dalgada yeni sanayi tesisleri kurmak amacıyla kalifiye elemanlar ve mühendisler aileleri ile birlikte Tacikistan'a yerleşmişlerdir. Tacikistan'da yaşayan Rusların nüfusu 1926 yılında sekiz bin iki yüz iken, 1959'da iki yüz altmış iki bin altı yüze çıkmış 2000 yılına gelindiğinde ise altmış sekiz bin iki yüze gerilemiştir.

³ Götz Roland; Halbach Uwe, Politisches Lexikon GUS, Verlag C. H. Beck, München, 1993, s. 214.

fazla Rus Tacikistan'ı terk etmiştir ki bu rakam oransal olarak söz konusu dönemde Tacikistan'da yaşayan Rusların yüzde elli birine tekabül etmekteydi. Rusların Tacikistan'dan göç etmelerinin diğer önemli bir nedeni ise Rusya'nın kendilerine daha iyi maddi imkânlar ve çalışma şartları sunmasıydı. Hâlihazırda Tacikistan'da yaşayan Rusların büyük bir kısmı emeklilik çağında bulunan kimselerdir.

Tacikistan Rusya ilişkilerinde rol oynayan diğer bir faktör ise, Rusya Federasyonu'na mevsimlik işçi olarak çalışmayan giden Tacikistan vatandaşlarıdır. Bu durum zaman zaman iki ülke arasında diplomatik krizlere neden olsa da Tacikistan ekonomisinin büyük ölçüde Rusya'da çalışan işçilerin memleketlerine yaptıkları havalelere bağlı olduğu düşünüldüğünde, Tacik hükümetlerinin Rusya karşısında neden boyunlarının kıldan ince oldukları daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, 2004 yılında Rusya'nın ülkesinde yaşayan işçilerden bir kısmını yurtdışı etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.⁴

Ayrıca Rusya açısından Tacikistan, bölgesel güvenlik konuları bağlamında yeri doldurulamayacak jeo-stratejik bir ortak konumundadır. Rusya bu ülkede büyük kısmı Tacikistan-Afganistan sınırında olmak üzere askeri birlikler bulundurmaktadır. Söz gelimi, 2004 yılında Tacikistan'da konuşlandırılmış olan sınır birliklerindeki asker sayısı on bir bin beş yüz iken, Tacikistan sınır birliklerinin sayısı toplam olarak iki bin askerden meydana geliyordu. Bu bağlamda Tacikistan ve Rusya arasındaki görüşmelerin ana konusunu bu ülkede konuşlandırılmış olan Rus askerlerinin sayısının tedricen azaltılması oluşturmaktadır. Örneğin, Rahman 30 Nisan 2004 tarihinde yaptığı konuşmada dört yüz on dört kilometrelik Tacik-Çin sınır güvenliğinin Tacikistan Silahlı Kuvvetleri'ne devredildiğini belirtmiştir. Rusya açısından Tacikistan-Afganistan sınırının korunması, uyuşturucu trafiğinin, köktenciliğin ve insan kaçakçılığının engellenmesi gibi hususlar yüzünden büyük bir öneme sahiptir.⁵ Diğer yandan Rusya, SSCB döneminden beri Nurek Kasabası'nda "Pencere" (Okno) adlı bir radar üssüne sahiptir. Örneğin, Tacikistan 2003 yılında Rusya ile yaptığı görüşmelerde bu üsse karşılık Ruslara olan borçlarının silinmesini talep etmiştir.⁶ Bunların haricinde 16 Nisan 1999 tarihinde Moskova ve Duşanbe arasında varılan on yıllık bir anlaşma uyarınca Ruslar, Tacikistan'ın Duşanbe, Kurgantepe ve Kulap şehirlerinde sekiz bin beş yüz kişilik birliklerden oluşan bir askeri üs kurma hakkı elde etmişlerdir. Bu anlaşmanın gerekleri 2004 yılına gelindiğinde yerine getirilmiştir. Rusya Tacikistan topraklarında bulundurduğu bu üs karşılığında herhangi bir kira ödememektedir. Bu Rus üssü Tacikistan-Afganistan sınırında görev yapan Tacikistan Sınır Muhafız Birlikleri'ne 2005 yılına kadar destek vermiştir. Bu tarihten sonra söz konusu sınır birlikleri Tacikistan'ın sorumluluğu altına girmiştir. Ayrıca bu üssün görevi Tacikistan'ı bir askeri istilaya uğraması durumunda içine düşeceği durumdan kurtarmaktır. Bu üs

⁴ Rusya'da yaşayan Taciklerin karşılaştıkları sorunlar için ayrıntılı olarak bkz. Khojamahmad Umarov; Sh. Gaibnazarov, *The problems of Tajik Labour Migration Regulations in Russia*, K. Warikoo, Khojamahmad Umarov (Eds.) *Tajikistan in the 21st Century Society, Politics and Economy*, Pentagon Press, New Delhi, 2015, s. 165-177.

⁵ Lena Jonson, *Tajikistan in the New Central Asia, Geopolitics, GreatPower Rivalry and Radical Islam*, I.B. Tauris, London/New York, 2006, s. 61.

⁶ Geleneksel radar sistemlerine göre daha gelişmiş ve grift olan bu optik-elektronik radar üssü yüksek yörüngede bulunan uzay cisimlerini gözlemlemek için kurulmuştur. Bu radar sistemi yüksek yörüngede bulunan uzay cisimlerinin koordinatlarını ileri düzeyde bir isabetlilik ile tespit etmektedir. Bu sistem kırk bin kilometre uzaklıkta bulunan bir hedefi gözleme kapasitesine sahiptir. Böyle bir radar istasyonunun kurulması için Tacikistan'ın seçilmesi ise asla tesadüfi değildir. Bu seçimin yapılmasında Tacikistan'ın birçok yerinde yüksekliği deniz seviyesinden ortalama iki bin iki yüz metre olan dağlara sahip olması, açık ve temiz bir atmosferinin bulunması önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın hiçbir yeri bu şartlara haiz değildir (Jonson, a.g.e., s. 211).

Rusya'nın yurtdışında sahip olduğu en büyük askeri üs olma vasfına sahiptir ki bunun çekirdeğini ise SSCB döneminde Tacikistan'da konuşlandırılmış olan 201. Motorize Birlikler oluşturmaktadır.⁷

Rusya, Tacikistan ile geliştirmiş olduğu ikili ilişkiler yanında uluslararası örgütler çerçevesinde de bu ülkeyle birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Şanghay İşbirliği Örgütü bu uluslararası platformlardan bazılarıdır.

Çin

Çin'in Orta Asya politikasında⁸ Tacikistan'ın gittikçe artan özel bir yeri bulunmaktadır. Tacikistan, yüzölçümü ve nüfus bakımından küçük bir ülke olsa da Çin'in önem verdiği bir komşusu durumundadır. Tacikistan ile Dağlık Bedeşan Özerk Bölgesi üzerinden sınırı bulunan Çin, bu ülkede Rusya'dan sonra en fazla yatırım yapan ikinci büyük güçtür. Pekin yönetimi, Tacikistan'da başka ülkelerin almaya çekindikleri alt-yapı (oto yol, tünel ve köprü) yatırımlarında başı çekmektedir. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, Tacikistan'da alt-yapı ihalelerine giren yabancı firmalar Çinli girişimcilerle aşık atacak düzeyde değildirler. Çünkü Çinli firmaların vermiş oldukları teklifler diğer ülkelerin firmalarının tekliflerine göre oldukça uygundur.⁹ Türkiye Cumhuriyeti Tacikistan Büyükelçisi Mehmet Munis Dirik'in belirttiği üzere bu durumun temel nedeni, Çinli firmaların Tacikistan'daki yol, köprü ve tünel inşaatlarında ülkelerindeki mahkûmları getirerek karın tokluğuna çalıştırmalarıdır. Dirik bundan dolayı Çinli firmalarla hiçbir ülke yatırımcısının yarışamayacağını vurgulamıştır.¹⁰

Çinli firmalar özellikle Tacikistan'ın ulaşım alt yapısının geliştirilmesine büyük bir önem vermektedirler. Pekin yönetimi komşusu olan bu ülkeyi Afganistan ve Özbekistan gibi nüfusları kalabalık olan ülkelere yönelik bir atlama taşı olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan Tacik hükümeti Çin'in ülkesinde oto yol yapımına ilgi göstermesine olumlu bakmaktadır. Hatta Tacikler 2010 yılında ülkelerinin "geçiş güzergâhı olma" yönünü güçlendirmek için yeni bir strateji benimsemişlerdir. Örneğin, Tacikistan, Duşanbe'den başlayıp Doğu Türkistan'da sona erecek olan AH-66 Asya Oto Yolu'nun yapımına büyük önem vermektedir. Bu proje Birleşmiş Milletler Örgütü (BMÖ) Asya Pasifik Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Komisyonu tarafından yürütülmektedir. Bu otoyol Duşanbe-Kulap-Kala-i Kum-Horog-Kulma-Karakurum güzergâhını izleyecektir. Tacikistan ve Çin arasındaki tek karayolu bağlantısı olan bu güzergâh bitiş noktasında Karakurum Otoyolu ile birleşecek oradan da Pakistan'a erişilebilecektir.¹¹

Çin ve Tacikistan ayrıca 2016 yılında Kulma geçidinde serbest ticaret bölgesi kurmuşlardır. Böylece burasının tam anlamıyla faaliyete geçmesiyle birlikte Tacik tacirler Çin malları satın almak için Urumçi ve Kaşgar gibi şehirlere gitme külfetinden kurtulmuş olacaklar ve talep ettikleri ticari malların tamamını Kulma Serbest Ticaret Bölgesi'nden

⁷ Jonson, a.g.e., s. 62-63.

⁸ Çin'in Orta Asya politikasında radikal İslami akımların önlenmesi önemli bir yere sahiptir. Ancak Pekin'in bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ekonomi ve enerji alanındaki yatırımlar büyük bir rol oynamaktadır. Çin'in Orta Asya politikası hakkında ayrıntılı olarak bkz. Bilgen Sanayir, Çin'in Orta Asya Politikası, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2014, s. 56-71. http://www.esbadergisi.com/images/sayi9/cinin_orta_asya_politikasi.pdf, (13.04.2017).

⁹ Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notlarından.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Duşanbe Büyükelçisi Mehmet Dirik ile 22.08.2014 tarihinde Duşanbe'de yapılan görüşme.

¹¹ Putz Catherine, Tajik Leader in China, Building Roads, 03.09.2015, <http://thediplomat.com/2015/09/tajik-leader-in-china-building-roads/>, (01.02.2017).

temin edebileceklerdir. 2004 yılında faaliyete sokulan Kulma sınır geçidi dört yüz elli kilometrelik Çin-Tacikistan sınırındaki tek karayolu geçiş noktası olma özelliğine sahiptir. Bu güzergâh Dağlık Bedeşan'ın başkenti Horog'dan Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerinden Kaşgar'a kadar uzanmaktadır.¹²

Çinli yatırımcılar son zamanlarda Tacikistan'ın çimento sanayisine el atarak 2013 ilâ 2015 yılları arasında bu ülkenin çimento üretiminin beş kat artmasını sağlamışlardır. Tacikistan devletiyle üretim anlaşması yapan birçok Çinli çimento sanayicisi olsa da Huaxin Çimento 2011'de Duşanbe yakınlarında yıllık bir milyon iki yüz bin ton üretim kapasitesine sahip bir fabrika kurmuştur. Fabrika yetkililerinin bildirdiklerine göre, bu işletmede bin civarında yerli iş gücü istihdam edilmesi planlanmıştır. Gene söz konusu firma tarafından aynı üretim kapasitesine sahip başka bir fabrika ise Mart 2016'da kuzey Tacikistan'da üretime alınmıştır. Ayrıca 2016 yılının sonuna kadar Dangara'da ise daha düşük üretim kapasitesine sahip bir çimento fabrikası yapılması ön görülmüştür. Tacikistan'daki Çinli çimento üreticileri Afganistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi coğrafyalara ürün pazarlamayı amaçlarlar iken, Tacik hükümeti ise 2020'lere gelindiğinde bölgenin en büyük çimento ihracatçısı durumuna gelmeyi ümit etmektedir.¹³

Çin'in Tacikistan'daki yatırımları sadece ulaşım ve çimento sektörleriyle sınırlı değildir. Çinli yatırımcılar bu ülkede çeşitli tarım projelerini finanse etmektedirler. Bu yöndeki projelerden biri toplam değeri iki milyon Amerikan doları olan ve kötü yönetim yüzünden sulanamayan altı bin hektarlık toprağın yeniden verimli hale getirilmesini ön gören projedir. Bu proje aynı zamanda Tacikistan'a yeni teknolojilerin sevkini ve teknik yardımları da kapsamaktadır. Taciklerle Çinliler arasında varılan anlaşma uyarınca Çinliler bu topraklarda ürettikleri ürünleri Tacikistan pazarında satmayı taahhüt etmişlerdir. Ancak Çinlilerin Tacikistan'da toprak kiralamak suretiyle tarım alanında faaliyet göstermeleri Tacikistan muhalefeti tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, Çin ve Tacikistan hükümetleri arasında 2011 yılında varılan bir anlaşma gereğince Dağlık Bedeşan Bölgesi'nde Tacikistan'a ait bin yüz elli sekiz kilometrekarelik tartışmalı bir toprak parçasının Çin'e devredilmesiyle birleşince daha sert bir hal almıştır. Muhiddin Kabiri her ne kadar hikmet-i hükümet anlayışı gereğince Tacikistan'a ait bir toprak parçasının başka bir ülkeye verilemeyeceğini- Kırgızistan ve Özbekistan'ın Tacikistan ile sınır bölgesinde tartışmalı arazileri bulunmaktadır.- savunsa da bu anlaşma Rahman yönetiminin Çin'le ilişkileri geliştirmek adına Pekin'e uzatmış olduğu bir zeytin dalı olarak değerlendirilebilir.¹⁴

Tacikistan'ın en büyük ticari ortaklarından birisi olan Çin'in, bu ülkenin maden sanayisinde (yüz milyon Amerikan dolarının üzerinde) ve kara yolları yapımında (iki yüz milyon Amerikan dolarının üzerinde) doğrudan yatırımları bulunmaktadır. Bunların haricinde Tacikistan'da ellinin üzerinde Çinli firma faaliyet göstermektedir. Tacikistan'daki Çin yatırımları bir milyar doların üzerine çıkmış durumdadır. Çinli işletmelerin Tacikistan'daki şantiyelerde kendi vatandaşlarına öncelik vermeleri Tacikler tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Ayrıca Çinlilere, Taciklerden daha fazla ücret ödenmektedir. Örneğin Zerafşan Altın Şirketi'nin Tacik işçilere karşı uygulamış olduğu olumsuz politikaları protesto etmek amacıyla bin beş yüz işçi Eylül 2011'de kazan

¹² Free trade zone opens on Tajik-Chinese border, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20160711/free-trade-zone-opens-tajik-chinese-border/>, (10.01.2017).

¹³ Van der Kley Dirk, China shifts polluting cement to Tajikistan,08.08.2016, <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/9174-China-shifts-polluting-cement-to-Tajikistan>, (07.02.2017).

¹⁴ Vinson Mark, Tajikistan to Lease 6,000 Hectares of Land to China, Euroasia Daily Monitor Volume 9, Issue 30, <https://jamestown.org/program/tajikistan-to-lease-6000-hectares-of-land-to-china/>, (07.02.2017).

kaldırmıştır. Resmi istatistiklere göre, buradan çıkarılan altınların yüzde yetmiş beşi Çin'e gönderilirken geri kalanı ise Tacikistan'ın payına düşmektedir. Ancak Çinliler yatırımcı oldukları için Taciklerin bu konuda söyleyebilecekleri fazla bir şey bulunmamaktadır. Tacikistan hükümetinin Çin ile iyi ilişkiler geliştirmesinin ve komşu ülke yatırımcılarını ülkesine davet etmesinin diğer bir nedeni ise Rusya'ya olan bağımlılığı bir nebze de olsa azaltmaktır. Çin, Ekim 2014 itibarıyla Tacikistan'a üç yıl zarfında altı milyar Amerikan doları tutarında yatırım yapmayı taahhüt etmiştir. Tacikistan'ın 2013 yılında elde etmiş olduğu GSMH'ye eşit olan bu meblağ aynı zamanda bir yılda yabancılar tarafından ülkede yapılan doğrudan yatırımların üçte ikisine tekabül etmektedir. Tacik yetkililere bu gidişatla ülkelerinin Çin'e aşırı derecede bağımlı hale geleceği hatırlatıldığında, Çinlilerin alt-yapı, doğalgaz boru hattı, çimento fabrikaları inşası ve demiryolu yapımı gibi sektörlerdeki yatırımlarına şiddetle ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.¹⁵ Diğer yandan Çin, Türkmenistan'dan yıllık yirmi beş milyon metreküp doğalgaz ithal etme kapasitesine sahip dördüncü bir doğalgaz boru hattının Tacikistan üzerinden geçmesini ön gören bir anlaşma imzalamıştır. Toplam uzunluğu üç bin yedi yüz kilometre olan doğalgaz boru hattının sadece dört yüz kilometrelik kısmı Tacikistan topraklarını kat edecektir. Projenin 2016 yılında tamamlanması ön görülmüştür. Tacikistanlılar bu boru hattına paralel olarak bir de demiryolu yapılmasını talep etmişlerdir. Ancak Çinliler hâlihazırda böyle bir projeye olumlu bakmamaktadırlar.¹⁶ Özellikle ulaşım sektöründeki yatırımlar ya Çin Eximbank'ı ya da Asya Kalkınma Bankası, İslâm Kalkınma Bankası ve OPEC-Vakfı gibi uluslararası finans kuruluşları tarafından desteklenmektedir. Bu bağlamda Çin'in iki amaç güttüğü görülmektedir. Birincisi, Duşanbe ve Kulap gibi büyük şehirler arasındaki ulaşım ağını güçlendirmektir. İkincisi ise dolaylı olarak Tacikistan ile sınırdaş olan ülkelerle (Kırgızistan, Afganistan ve Özbekistan) ikili dış ticaret hacmini artırmaktır. Diğer yandan Çin'in Orta Asya ülkelerine açmış olduğu kredilerin üçte ikisi yalnız başına Tacikistan'ın payına düşmektedir. Çin'in Tacikistan'a yapmış olduğu yatırımların yüzde sekseni kredi şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁷

Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Hindistan gibi devletlerin aksine Tacikistan'da askeri bir üs elde etmeye ve siyasal etkinlik kazanmaya çalışmayan Çin, tıpkı Kazakistan ve Kırgızistan'da olduğu üzere kendi ürünleri için bir pazar oluşturmayı ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarına kolay bir şekilde erişebilmeyi hedeflediğinden bu ülke ile ticari ilişkilerini güçlendirme ve alt-yapı alanındaki yatırım imkânlarını artırma yönünde politikalar izlemektedir. Ancak bu çalışmada ele alınan dış güçlere oranla ekonomik faaliyetler bakımından Tacikistan'da başı çeken Çin, bu ülkede yumuşak gücünü etkin olarak kullanmada ciddi sorunlar yaşamaktadır. Çin hükümeti, geçtiğimiz yıllarda Tacikistan'da bazı Çince kurslar açmıştır. Ancak bölge ile geleneksel ilişkiler ağına sahip olmadığından bu alanda henüz yeterince başarı elde ettiği söylenemez.

¹⁵ Farchy Jack, Tajikistan looks to China as Russian remittances dry up, 22.10.2014, <https://www.ft.com/content/2c87ee20-58f9-11e4-9546-00144feab7de>, (07.02.2017).

¹⁶ Orta Asya'yı ve Çin'i dördüncü kez birbirine bağlayacak olan yeni bir doğalgaz boru hattı anlaşması 12 Eylül 2013 tarihinde Bişkek'te düzenlenen Şanghai İşbirliği Örgütü zirvesinde imzalanmıştır. Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçen ilk iki boru hattından Çin'e yıllık altmış dokuz milyon metreküp doğalgaz ihraç edilmektedir. Mayıs 2014'te hizmete alınan üçüncü doğalgaz boru hattının taşıma kapasitesi ise yıllık yirmi beş milyon metreküp olarak tespit edilmiştir (Salimov Oleg, China expands Influence in Tajikistan, 10.01.2014, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13061-china-expands-influence-in-tajikistan.html>, (01.02.2017).

¹⁷ Peyrouse Sébastien, Tajikistan's New Trade, Cross-Border Commerce and the China-Afghanistan Link, Ponars Eurasia Policy Memo No.169, 2011, <http://www.ponarseurasia.org/memo/tajikistans-new-trade-cross-border-commerce-and-china-afghanistan-link>, (10.01.2017).

Diğer yandan Çin'in Tacikistan ile işbirliği yaptığı alanlardan bir diğeri ise Şanghai İşbirliği Örgütü çerçevesinde aşırı İslamcı akımlara karşı mücadele etmektir.

Amerika Birleşik Devletleri

Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Tacikistan ile ilk kez 1992 yılında diplomatik ilişkiler kurmuş olsa da esas itibarıyla bu ülkeye destek vermesi Afganistan'da Taliban rejimiyle mücadele çerçevesinde ivme kazanmıştır. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinde güvenliği önceleyen bir politika izleyen ABD Tacikistan'a stratejik bir önem atfetmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Tacikistan'ın Afganistan gibi kriz bölgelerine yakın olması önemli bir rol oynamaktadır. Orta Asya'da aşırı İslamcı akımların gelişmesini engellemeye çalışan ABD, Tacikistan'da Rahman liderliğindeki lâik yönetime destek vermektedir. Washington yönetimi bu ülkenin kesinlikle İran benzeri bir rejim benimseyerek ABD çıkarları için bir tehdit unsuru haline gelmesini istememektedir.¹⁸ Esasında Washington'un Orta Asya politikasının iki temel bileşeni vardır. Birincisi bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin korunmasına yardımcı olmaktır. İkincisi ise bu bölgelerin teröristlerin yatağı haline gelmemesi için güvenliğin ve istikrarın sağlanmasıdır. ABD yönetimi bu iki hususu pekiştirmek için başvurduğu araçlar ise; güvenliğin artırılması, kalkınmanın desteklenmesi ve iyi yönetim anlayışının yerleştirilmesidir. Ancak ABD'nin güvenlik alanında yardımları söz konusu ülkelerde yaşanan insan hakları ihlallerinden derinden etkilenmektedir. Örneğin ülkedeki Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi'nin yasaklanarak terörist örgütler listesine alınmasından sonra Amerikalılar Tacikistan'ı belli ölçüde endişe duyulan ülkeler sınıfına dâhil etmişlerdir. Tacikistan'daki çıkarlarını güvenlik merkezli olarak tanımlayan Washington yönetimi ülkede yaşanan insan hakları ihlallerinin güvenliği tehdit ettiğini düşünmektedir. Ancak Washington için Afganistan'daki güvenlik çıkarları önemli olduğundan bu konuda Duşanbe'ye baskı yapamamaktadır.¹⁹

ABD Tacikistan'a ekonomik, teknik, insani ve askeri yardım programları çerçevesinde destek vermektedir. 2000'li yılların ilk yarısında yapılan yardımlar 2001'de yaşanan kuraklık nedeniyle bir yıl sonra zirve yaparak yüz kırk bir milyon beş yüz bin Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir.²⁰ Washington yönetimi bu ülkeye 2001-2004 arasında toplam olarak üç yüz seksen bir milyon altmış iki bin Amerikan doları tutarında yardım yapmıştır. ABD'nin 2015 yılında ekonomik, askeri, sağlık, askeri eğitim, uyuşturucuyla mücadele, silahsızlanma ve mayınların temizlenmesi gibi alanlarda Tacikistan'a yapmış olduğu finansal yardımların toplamı yirmi dokuz milyon Amerikan doları civarındadır.²¹ ABD 2017 yılında Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu yardımlarda büyük bir artışa giderek bu yardım bütçesini yüz altmış dört milyon yüz bin Amerikan doları olarak belirlemiştir. Bu meblağın kırk bir milyon altı yüz bin doları Tacikistan'a ayrılmıştır. Bu meblağ Tacikistan'a 2015 yılında yapılan yardımlara göre yüzde kırk

¹⁸ Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül 2001 tarihinden sonra terörizmle mücadele kapsamında Orta Asya'ya özel bir önem vermeye başlamıştır. ABD'nin güvenlik kaygıları ve Rusya ve Çin ile Orta Asya'daki mücadelesi için karşılaştırmalı olarak bkz. Tural Bahadır, Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ve Yeni Büyük Oyun, Elektronik Siyaset Bilimi araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ocak 2014, s. 15-28, http://www.esbadergisi.com/images/sayi8/abd_orta_asya_ve_yeni_buyuk_oyun.pdf, (13.04.2017).

¹⁹ Putz Catherine, Washington's Budgets for Central Asia Grow, 14.06.2016, <http://thediplomat.com/2016/06/washingtons-budgets-for-central-asia-grow/>, (04.04.2016).

²⁰ U.S. Assistance to Tajikistan <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/15766.htm>, (13.04.2017).

²¹ Foreign Operations Assistance 2015, <https://2009-2017.state.gov/p/eur/rls/fs/2015/255713.htm>, (13.04.2017).

dörtlük bir artışa tekabül etmektedir.²² ABD Tacikistan'a yapılan dış yardımlar hususunda Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer büyük güçler arasında başı çekmektedir. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, 2013 yılında Tacikistan'a yapılan otuz dokuz milyon dolarlık dış yardımın yüzde yetmişini Washington yönetimi gerçekleştirmiştir. ABD'yi sırasıyla Rusya (takriben yüzde sekiz) ve Çin (yüzde üç buçuktan biraz fazla) takip etmiştir.

ABD ayrıca 2006 yılından itibaren Avrupa Birliği (AB) ile işbirliğine gitmek suretiyle Tacikistan'ın sınır güvenliğinin sağlanması hususunda destek vermeye başlamıştır. Washington yönetimi Tacikistan'ın Afganistan ile sınır güvenliğinin sağlanmasına köktenci akımların önlenmesi bağlamında büyük önem vermektedir. ABD, AB'yi yanına alarak 2005-2008 döneminde bu sınır güvenliğinin sağlanması için yirmi milyon Amerikan doları yardım yapmıştır. Bu çerçevede Amerikalılar 2006 yılında sınırların korunması amacıyla bir milyon yedi yüz bin Amerikan doları değerinde askeri teknik yardım anlaşması imzalamışlardır. Sınır güvenliği, ABD'nin Tacikistan ile güvenlik işbirliği alanında yürütmüş olduğu en önemli konu olarak öne çıkmaktadır.²³ Diğer yandan Amerikalılar 2016 yılında Tacikistan Sınır Muhafız Ajansına on iki milyon Amerikan doları değerinde malzeme yardımı yapmıştır. Bu meblağın dokuz milyon doları iletişim araçları ve teknolojisine üç milyon doları ise Wrangler marka ciplerin payına düşmektedir. Bu yardımların amacı ise Tacikistan'ın sınırlarını yasadışı uyuşturucu trafiğine karşı güven altına almaktır.²⁴

Bundan başka ABD yönetimi, 2004 yılında Tacikistan'ı NATO'nun Afganistan'daki uluslararası barışı koruma misyonlarına destek verme ve topraklarını NATO askerlerine açma hususlarında ikna etmiştir. Amerikalıların Tacikistan'a askeri yardımları sadece bunlarla sınırlı değildir. ABD Tacikistan'ın Fährabad şehrinde karşı terör merkezi kurarak Tacikistan askerlerinin bu merkezde eğitim görmelerini sağlamıştır. Ancak Amerikalılar Özbekistan ve Kırgızistan'da yaptıkları gibi Tacikistan'da herhangi bir askeri üs kurma yoluna gitmeyerek gerektiğinde Duşanbe Havaalanı'nı kullanmakla yetinmişlerdir.²⁵

Amerikalıların Tacikistan ile ticari ilişkileri 2004 yılında kurulmuş ve bu tarihten bir yıl sonra ABD Duşanbe Büyük Elçiliği'nin inisiyatifi ile yapılan bir konferans ABD'li şirketlerin Tacikistan'daki muadilleriyle ilişkiye girmelerini sağlamıştır. Bu girişimler çok geçmeden semeresini vermiş ve Amerikalı şirketler 2005 yılında Tacikistan'ın hidro-elektrik sektörüne yatırım yapabilecekleri yönünde ilk işaretleri vermişlerdir. Böylece bu sektördeki projelerin yapılabirlik raporlarını finanse eden ABD özellikle Penç Nehri üzerinde irili ufaklı birçok hidro-elektrik santrali projesinde yer alabileceğinin altını çizmiştir. Sonuç olarak rahatlıkla ABD'nin Tacikistan'da ekonomik çıkarların ötesinde güvenlik ve stratejik odaklı bir politika güttüğü ileri sürülebilir.²⁶

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin (AB) Orta Asya politikasına genel olarak bakıldığında özellikle üç alana (enerji, güvenlik ve silahsızlanma) önem verildiği görülmektedir. Tacikistan'ın hidro-karbon rezervleri kuzeyde yer alan ülkeler olan Kazakistan, Özbekistan

²² Putz Catherine, Washington's Budgets for Central Asia Grow, 14.06.2016, <http://thediplomat.com/2016/06/washingtons-budgets-for-central-asia-grow/>, (04.04.2016).

²³ Jonson, a.g.e., s. 82-83.

²⁴ Casey Michel, US Donates 12 Million Worth of Equipment to Tajikistan Border Guards, 20.08.2016, <http://thediplomat.com/2016/08/us-donates-12-million-worth-of-equipment-to-tajikistan-border-guards/>, (04.04.2017).

²⁵ Jonson, a.g.e., s. 82-83.

²⁶ Jonson, a.g.e., s. 83-84.

ve Türkmenistan ile kıyaslandığında yetersiz olduğundan bu ülke AB ülkeleri açısından pek bir önem arz etmemektedir. Brüksel, Duşanbe ile ikili ilişkilerine uluslararası güvenlik (uyuşturucu ve silah ticaretinin önlenmesi, yasadışı göç ve terörizmle mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi vb.) nokta-ı nazarından bakmaktadır. Bundan dolayı AB, Tacikistan'a söz konusu alanlarda karşı karşıya olduğu sorunları çözebilmesi için "Bağımsız Devletler Topluluğu Teknik Yardım Programı" (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States TACIS) çerçevesinde yardım etmektedir.²⁷

AB, 2001 yılında Orta Asya ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirebilmek için TACIS programı kapsamında Sovyet eski coğrafyasına ayırmış olduğu teknik yardım bütçesini iki kat artırmıştır. Bu program genelde sınır kontrollerinin etkin hale getirilmesine yoğunlaşmış durumdadır. Bu bağlamda özellikle Tacikistan ve Kırgızistan yardım kapsamına alınmıştır. Çünkü böylece söz konusu ülkelerin güney sınırlarında meydana gelebilecek insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi hedeflenmiştir. Söz gelimi, TACIS programı çerçevesinde yer alan "Orta Asya Sınır Yönetimi" (Border Management Central Asia BOMCA) gereğince Tacikistan'a sınır güvenliğinin sağlanabilmesi için 2003 yılında on iki milyon avro ayrılmıştır.²⁸ AB, TACIS programı çerçevesinde Duşanbe'de sınır birliklerine mensup subayların eğitilmesi amacıyla "Orta Asya Sınır Hizmetleri Akademisi" adında bir eğitim kurumu kurulmasına sıcak bakmaktadır. Diğer yandan AB Komisyonu Tacikistan'a 1991-2001 döneminde insani, ekonomik ve sosyal alanlardaki sorunların çözümünde kullanılmak üzere toplam olarak üç yüz yetmiş milyon avro yardım yapmıştır. AB, 2014-2020 döneminde Tacikistan'a iki yüz elli bir milyon avro yardım yapmayı ön görmüştür. Ancak bu dönemde diğer alanlardaki ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır.²⁹

Ekim 2004'te AB ve Tacikistan arasında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması hiç kuşkusuz taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlatmıştır. Ancak bu anlaşma 1 Ocak 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AB Komisyonu'nun 2014-2020 dönemi için hazırlamış olduğu programa göre, Tacikistan ile öncelikli olarak bölgesel kalkınma, sağlık, eğitim ve mesleki eğitim alanlarında işbirliğine gidilmesi ön görülmüştür. Bu anlaşma ticaretten güvenliğe, insan haklarından demokratikleşmeye kadar birçok alanda işbirliğini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Tacikistan'da her yıl Avrupa haftası düzenleyen AB, Tacik öğrencilerin Erasmus Plus Programı'ndan yararlanarak birlik ülkelerinde öğrenim görmelerine imkân sağlamaktadır.

AB ve Tacikistan arasındaki ticaret hacmi halihazırda oldukça düşük düzeyde seyretse de her geçen yıl artmaya devam etmektedir. Söz gelimi, AB 2014 yılında Tacikistan'ın toplam dış ticaretinde yüzde onun biraz üzerindeki oranıyla Çin, Rusya, Kazakistan ve Türkiye'den sonra beşinci sırayı almıştır. Diğer yandan yabancı ülkelerin Tacikistan'da yapmış oldukları doğrudan yatırımlarda AB'nin payı oldukça düşüktür. Ayrıca AB menşeli bağlı ortaklık sayısı azdır. Tacikistan, AB'nin desteğini arkasına alarak uzun yıllar süren görüşmelerin ardından 2013 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne tam üye olarak kabul edilmiştir.

AB'nin genelde Orta Asya ülkelerinde özelde Tacikistan'da önem verdiği işbirliği alanlarından bir diğeri ise insan hakları konusudur. Bu kapsamda AB Tacikistan ile "İnsan Hakları Diyalogu" adı altında bir inisiyatif başlatmıştır. İlki 2008 yılında yapılan diyalog

²⁷ Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasının araçları için ayrıntılı olarak bkz. Alexander Warkotsch, Die Zentralasienspolitik der Europäischen Union, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, Berlin usw., 2006, s. 145-168.

²⁸ Jonson, a.g.e., s. 69.

²⁹ Jonson, a.g.e., s. 83.

toplantıları her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılar Tacikistan'da insan haklarının geliştirilmesi adına bir tartışma platformu işlevi görmektedirler. Ayrıca Tacikistan'da insan hakları ve demokrasinin daha ileri noktalara taşınması konusu 2015-2019 dönemi için hazırlanmış olan İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı çerçevesinde desteklenmektedir. Bu bağlamda AB Tacikistan'da insan hakları ve sivil toplum bağlantılı projeleri maddi olarak desteklemektedir. Örneğin, AB her iki yılda bir Tacikistan'a bu alanda kullanılmak üzere dokuz yüz bin avro yardım yapmaktadır. Bunların haricinde AB, Tacikistan'da her yıl bir sivil toplum semineri düzenlenmektedir. Söz gelimi, 2014 yılında gerçekleştirilen seminerin konusu basın özgürlüğü idi.

AB ülkeleri birlik çatısı haricinde ikili düzeyde de Tacikistan ile ilişkilerini geliştirmektedirler. Buna örnek olarak Fransa'nın bu ülkedeki faaliyetleri gösterilebilir. Fransızlar Mayıs 2004'te Taciklerle işbirliğine giderek teröristlerin kontrolünde olan bölgeye düşmüş olan bir hava aracının kurtarılması amacıyla askeri tatbikat yapmışlardır. Askeri uzmanların eğitimine ve Tacik topraklarının mayınlanmasına katkıda bulunan Fransızlar, Duşanbe Havaalanı'nın pistlerinin yenilenmesini de gerçekleştirmişlerdir. Her şeyden önemlisi ise Fransız askerler Duşanbe ve Kulap havaalanlarını kullanabilmektedirler.³⁰

İran

İran ve Tacikistan arasındaki dilsel ve kültürel yakınlık, iki ülke arasındaki ilişkileri daha anlamlı hale getirmektedir. Tahran, 1992 yılında Duşanbe'de ilk elçilik açan ülke olmuştur. Tacikistan Devlet Başkanı Rahman İran halkını kardeş olarak gördüklerini dile getirerek İran'ın Tacikistan iç savaşının barışçıl bir şekilde sona erdirilmesinde önemli bir rol oynadığının altını çizmiştir.³¹ İran hükümeti aynı yıl Tacikistan'da edebiyat ve kültür sergileri ile film festivalleri düzenlemek suretiyle bu ülkede atağa kalkmıştır. İran kültürel etkisini genişleterek Tacikistan ve Afganistan'ın katılımıyla bölgenin Farsça konuşan milletlerini bir araya getirme politikası takip etmiştir. Hatta bu uğurda 1992 yılında Duşanbe'de kurulan "Büyük İran"³² (Aryana-ı Bozorg) ve "Büyük Kiros" (Kurosh-e Kabir) adlı sivil toplum örgütlerini desteklemiştir. Diğer yandan İran'ın Farsça konuşan devletleri bir çatı altında buluşturma ve ortak bir politika geliştirme gayretleri bununla sınırlı kalmamıştır. İran, 2006 yılında Tacikistan ve Afganistan'ı biraraya getirerek Farsça yayın yapan "Nevruz" adında bir televizyon kanalının kurulması amacıyla bir anlaşma imzalanmasını sağlamıştır. Ancak bir süre sonra Afganistan'ın televizyon yayınlarının Farsça yapılmasına itiraz etmesi sonucunda bu proje akamete mahkûm olmuştur.³³

İran 1992 yılında Tacikistan'a elli milyon dolarlık bir kredi vermiştir. Tahran iki ülke arasındaki dış ticareti yürütmek amacıyla Tajiran adlı bir iktisadi teşebbüs hayata

³⁰ Jonson, a.g.e., s. 212.

³¹ Emomali Rahman, *The Tajiks in the mirror of History, From the Aryans to the Samanids*, London River Editions, London, [t.y.], 89.

³² 1993 yılında üç bin beş yüz ilâ dört bin civarında üyesi bulunan örgütün İran ve Afganistan'da şubeleri açılmıştır. Örgütün aylık yayın organı olan "Güneş" (Mehr) Dergisi'nde yayınlanan makalelerin sadece yüzde yirmisi Kiril alfabesiyle yazılırken geri kalanı ise Arap harfleriyle yayınlanmıştır. İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı bu derginin yayınlanmasına maddi katkı sağlamıştır. Paniranzimden etkilenen örgütün amacı Farsça konuşan milletleri İran'ın liderliğinde tek bayrak altında birleştirmektir. Aryana-i Bozorg'un amacı Fars birliğini sağlamak olduğundan İran ve Afganistan ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermektedir. Bu örgüt ilkin İran ve Afganistan'ı daha sonra ise Pakistan ve Hindistan'ı kendisine yakın olarak görmektedir.

³³ Ashurov Bakhrullo, *Tacikistan ve İran İlişkileri 1991-2014*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016, s. 73.

geçirmiştir. İran ayrıca enerji, bankacılık ve sanayi alanlarında işbirliği yollarını geliştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar İran firmaları Tacikistan'da faaliyetlerde bulunuyorlarsa da İran firmalarının mali ve teknolojik sınırlılıkları yüzünden ekonomi alanındaki ilişkiler beklentilerin gerisinde kalmaktadır.

Tacikistan ve İran arasındaki kültürel ve dilsel yakınlık iki ülke ilişkilerinin gelişebileceği ciddi bir işbirliği çerçevesi sunmaktadır. Lâkin Duşanbe ve Tahran arasındaki bariz rejim farklılıkları iki ülke ilişkilerinin belli bir düzeyin üzerinde gelişmesini engellemektedir. İran rejiminin geçmişte Tacikistanlı muhalif liderlere özellikle siyasal İslâm'ın temsilcisi olarak görülen Tacikistan İslâmi Yeniden Doğuş Partisi ileri gelenlerine uluslararası toplantılarda yer vermesi Rahman rejimini tedirgin etmiştir.³⁴ Tacikistan ve İran arasında kültürel ilişkiler bağlamında Rudaki, İbn-i Sina, Seyit Ali Hemedânî vb. ortak edebi şahsiyetlerin anılması, ortak nevruz kutlamaları, sinema ve edebiyat günleri düzenlenmesi gibi etkinlikler öne çıkmaktadır. Tacikistan ve İran Şehname'nin yazılışının bininci yılı ile Hemedânî ve Şeyh Kemalettin Hoçendi gibi ortak kültürel değerleri anma toplantıları düzenlemişlerdir.³⁵ Bunların haricinde öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları, Tacikistan'ın çeşitli şehirlerinde İran Kültür Merkezleri'nin açılması ve İmam Humeyni Vakfı'nın eğitim ve kültürel amaçlı yardımları gibi faaliyet alanları dikkate alındığında İran'ın Tacikistan'da dilsel ve kültürel olarak büyük bir avantaja sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu avantajlar şimdilik Tacikistan'da Rusya'ya yakın duran seçkinlerin tutumları yüzünden yeterince değerlendirilememektedir. Seçkinlerin ideolojik yaklaşımları arasındaki farklılıktan dolayı iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler kimi zaman yara alabilmektedir. İran devletinin vermiş olduğu burslar vasıtasıyla İran üniversitelerinde okuyan Tacik öğrencilerin 2010 yılında ülkelerine geri çağırılması bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir. Eğitim alanında İran'ın öncülük ettiği ve toplam maliyeti iki milyon dolar olarak hesaplanmış olan diğer bir proje ise Duşanbe'de yapımına başlanmış olan "Uluslararası İran-Tacik Lisesi" adlı eğitim kurumudur. Ayrıca İran hükümeti 1992 yılında iki ülke arasında yapılan genişletilmiş kültür anlaşması gereğince Tacikistan'a ders kitabı yardımında bulunmuştur. Bu tarihten bir yıl sonra Tahran, Duşanbe'ye bu kez yüz yirmi bin Farsça alfabe ile ilköğretim okullarında dağıtılmak üzere iki yüz elli bin Farsça gramer kitabı hibe etmiştir. İranlılar 1996 yılında ise dört yüz bin ders kitabı daha bağışlamışlardır.³⁶

Diğer yandan Tacikistan'da yaşanan iç savaşta (1992-1997) İslâmcılardan yana tutum takınan İran yönetimi, savaşın barış anlaşmasıyla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştır. İran, Tacikistan'da yaşanan iç savaşta İran yanlısı güçlerin galip geleceğine inandıysa da, her şeyden önce bu anlaşmazlığın komünistler ve İslâmcılar arasında yaşanan bir kavgadan çok bölgesel klanlar arasında cereyan eden bir çatışma olması ve İslâmcılar arasında sadece Ekber Turacanzade'nin İran yanlısı tutum sergilemesi İran'ın gerçekleri görmesine yol açmıştır. Bu durum İran'ın Tacikistan'da yaşanan iç savaşı bitirmek için Rusya ile birlikte ciddi anlamda çaba harcamasına yol açmıştır.

Hiç kuşkusuz Tacikistan'da yaşanan iç savaş, dış ticareti ve ekonomiyi derinden etkilemiş ve Tacikistan İran'dan ithal ettiği malların bedelinin bir kısmını yaşadığı döviz sıkıntısı yüzünden kliring usulüyle ödemek durumunda kalmıştır. Tacikistan 30 Nisan 2002 tarihinde İran ile dokuz adet yeni ticari ve ekonomik anlaşma imzalamıştır. Ancak Rahman gene de İran ile ekonomik ilişkilerin yeterli düzeyde olmadığından şikâyet etmiştir. Diğer yandan Tacikistan ve İran 21 Aralık 2003 tarihinde Vahş Nehri üzerinde

³⁴ Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notlarından.

³⁵ Rahman, a.g.e., s. 89.

³⁶ Bu konularda ayrıntılı olarak bkz. Ashurov, a.g.e., s. 55-69.

Sangtuda II Hidroelektrik Santrali'nin kurulması için anlaşmaya varmışlardır.³⁷ İran'ın Tacikistan'da yapmayı taahhüt ettiği diğer bir proje ise Anzob Tüneli'nin hizmete alınmasıydı. Ancak İranlı firmaların bu projeyi yarım bırakarak ülkelerine geri dönmeleri İran'ın Tacikistan'daki prestijinin sarsılmasına neden olmuştur.

Türkiye

Tacikistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye bu ülkede olumlu bir imaja sahiptir. Türk hükümetleri Tacikistan ile ilişkileri çok yönlü olarak geliştirmek hususunda kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Bu kararlılık ilk olarak diplomatik alanda kendini göstermiştir. Türkiye'den Tacikistan'a devlet ve hükümet başkanları düzeyinde [Süleyman Demirel (1995), Ahmet Necdet Sezer (2001), Recep Tayyip Erdoğan (2004) ve Abdullah Gül (2009)] birçok ziyaret gerçekleşmiştir. Özellikle Demirel'in iç savaşın zirvede olduğu 1995 yılında Duşanbe'ye yapmış olduğu ziyaret hâlen hafızalardaki tazeliğini korumaktadır. Demirel'in Tacikistan Devlet Başkanı Rahman ile Duşanbe'de gerçekleştirdiği görüşmelerde Enver Paşa'nın Çegan Tepesi'nde bulunan mezarının Türkiye'ye getirilmesi karara bağlanmıştır.³⁸ Diğer yandan Türkiye ile çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesinden yana olan Rahman 17-18 Aralık 2012 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Mevlana Üniversitesi'nden doktora unvanı alan Rahman ayrıca yedi yüz iş adamıyla birlikte bir iş forumuna iştirak etmiştir. Tarım, enerji, adalet, bankacılık ve gençlik alanlarında işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan çeşitli anlaşmalara imza atan Ankara ve Duşanbe siyasi istişare mekanizmalarına işlerlik kazandırmışlardır. Bunlardan ilki 2013 yılında Duşanbe'de ikincisi ise bir yıl sonra Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca iki ülke uluslararası kuruluşlarda mümkün mertebe birbirlerine destek vermektedir.³⁹

Türkiye ve Tacikistan parlamentoları arasında 1990'lı yılların başlarında bir dostluk grubu oluşturulmuştur. Ancak Pamir ülkesinde yaşanan iç karışıklıklar yüzünden bu grup bir süre işlevsiz kalmıştır. Türkiye-Tacikistan Parlamentolararası Dostluk Grubu'na 2000'li yıllarda yeniden işlerlik kazandırılmasını müteakiben Tacik milletvekilleri Türkiye'ye davet edilerek altı gün süreyle Ankara, Konya ve İstanbul'da çeşitli incelemelerde ve temaslarda bulunmaları sağlanmıştır.⁴⁰

İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi alt-yapı sorunları yüzünden yeterince gelişmemektedir. Örneğin, Türkiye ve Tacikistan arasındaki dış ticaret hacmi 2013 yılında yüzde on üç civarında artış göstererek altı yüz elli beş milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan bir başka Orta Asya ülkesi olan Kazakistan ile Türkiye arasında aynı yıl takriben üç milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi meydana gelmiştir. Türkiye Tacikistan'ın dış ticaret ortakları arasında Rusya, Kazakistan ve Çin'den sonra dördüncü sırada gelmektedir. Türkiye Tacikistan'ın ihracatında önemli bir rol

³⁷ İran Orta Asya ülkeleri içerisinde Tacikistan'a özel bir önem verdiği için, bu ülkede Rusya ile her alanda rekabet etmektedir. İran hükümeti esasında enerji alanındaki yatırımlarda Rusya'dan geri kalmayarak Sangtuda-I Hidroelektrik Santrali'nin yapımına iştirak etmek istemiştir. Ancak uzun görüşmelerden sonra 2004 yılında Rusya Sangtuda-I Barajı'nın yapımını tek başına üstlenerek bu projenin gerçekleşmesine iki yüz elli milyon Amerikan doları yatırım yapmıştır. Buna karşılık İran'ı gücendirmek istemeyen Tacik yönetimi bu ülkeye ise Sangtuda-II Barajı adında yeni bir proje önermiştir. Sangtuda I Barajı, Sangtuda-II Barajı'ndan üç kat daha büyüktür. Bu iki barajın toplam üretim kapasitesi altı yüz yetmiş megavattır.

³⁸ Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notları.

³⁹ Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman 17 18 Aralık 2012 Tarihlerinde Resmi Bir Ziyaret Gerçekleştirecek, <http://www.ih.com.tr/ankara-haberleri/tacikistan-cumhurbaskani-imamali-rahman-17-18-aralik-2012-tarihlerinde-resmi-bir-ziyaret-gerceklestirecek-ankara-299556/>, (14.04.2017).

⁴⁰ Türkiye Tacikistan Parlamentolararası Dostluk Grubu'nun faaliyetleri için bkz. Türkiye Tacikistan Parlamentolararası Dostluk Grubu, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dostluk_gruplari.ulkeler?pUlkeNo= 105&pTip=3, (14.04.2017).

oynamaktadır. Söz gelimi, Türkiye 2013 yılında söz konusu ülkenin ihracatında yüzde kırk bir civarında bir paya sahipken, bu ülkeyi sırasıyla Rusya ve İran takip etmiştir. Türkiye Tacikistan'dan alüminyum ve pamuk ithal etmektedir. Esasında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi bu ürünlerin miktarına bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, 2013 yılında Türkiye'nin Tacikistan'dan gerçekleştirdiği toplam ithalatın takriben yüzde sekseni alüminyumun payına düşmekteydi.⁴¹

Kazakistan ve Türkmenistan gibi diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında Tacikistan'da az sayıda Türk girişimcisine rastlanmak mümkündür. Türk müteahhitler 2014 yılına kadar bu ülkede toplam değeri beş yüz yirmi dokuz milyon Amerikan doları olan otuz iki proje gerçekleştirmişlerdir. Tacikistan'da faaliyette bulunan Türk şirketlerinin sayısı yüz civarındadır. Bunların içinden elli dokuzu Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ne kayıtlıdır. Türk şirketleri özellikle inşaat, halıcılık, mobilya ve gıda üretimi gibi sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Tacikistan'da iş yapan Türk şirketleri arasında; Dilek Çikolata Fabrikası, İstikbal ve Stilla gibi firmalar bulunmaktadır. Türkiye ve Tacikistan arasındaki ulaşım imkânlarının kısıtlı oluşu, ihalelerin uluslararası standartlarda yapılmaması, zayıf bankacılık ve sigortacılık sektörü, bürokrasideki keyfi uygulamalar ve yolsuzluk Türk işadamlarının Tacikistan'da karşılaştığı sorunlardan bazılarıdır. Sonuç olarak sözleşmelerin ayrıntılı olarak düzenlenmesi, anlaşmazlık durumunda uluslararası tahkim yolunun açılması ve projelere devlet garantisinin sağlanması suretiyle Türk girişimciler bu ülkede daha fazla yatırım yapmaya teşvik edilebilirler.⁴²

Türkiye Tacikistan'da eğitim, kültür ve dil alanında önemli bir ayrıcalığa sahiptir. Duşanbe'de bulunan Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi'ne duyulan ilgi büyüktür. Bu merkezde 2012-2013 eğitim-öğretim yılında iki yüz elli altı katılımcı Türkçe öğrenmiştir. Eğitim, kültür ve dil alanında bu ülkede Türkiye'nin atması gereken bazı adımlar bulunmaktadır. Birincisi Türkiye Bursları çerçevesinde Tacik öğrencilere ayrılan kırk ilâ elli kişilik kontenjan mutlaka artırılmalıdır. İkincisi, Yunus Emre Enstitüsü Tacikistan'da şube açmalıdır. Üçüncüsü ise, Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi eleman bakımından desteklenmelidir.⁴³

Ayrıca son yıllarda Türkiye'nin Tacikistan'da din hizmetleri alanında göstermiş olduğu faaliyetler Türklerin ve Türkiye'nin bu ülkedeki görünürlüğüne önemli bir katkı sağlamıştır. Ali Bardakoğlu'nun 2010 yılında Duşanbe'de düzenlenen İmam-ı Azam Sempozyumu'na katılması bu alandaki ilişkilere ivme kazandırmıştır. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı 2010'dan günümüze Tacikistan'a ramazan, sel ve kurban yardımları yapmıştır. Örneğin, 2013 yılındaki Ramazan gıda yardımları çerçevesinde Züveyir Köyü'nde (Enver Paşa'nın Köyü) yaşayan on beş aileye bir yıllık gıda yardımı yapılmıştır. Ayrıca Nisan 2014'te Kulap'ta selden etkilenen iki yüz yirmi felaketzedeye aynı yıl yapılan Ramazan yardımları dâhil olmak üzere on bin Amerikan doları tutarında maddi destek sağlanmıştır. Bunlara ilâveten 2013 Kurban Bayramı'nda Tacikistan'ın çeşitli yerlerinde kestirilen on bin adet kurban yedi bin aileye ulaştırılmıştır.⁴⁴

⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti Duşanbe Büyükelçiliğinin Vermiş Olduğu Bilgi Notu.

⁴² Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notlarından.

⁴³ Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notlarından.

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Duşanbe Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği ile Yapılan Görüşme.

Orta Asya'da Dış Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri: Karşılaştırma

Bu çalışmada çözümlenmeye tabi tutulan dış güçler (Rusya, Çin, ABD, AB, İran ve Türkiye) izlemiş oldukları Tacikistan politikaları bakımından güçlü ve zayıf yanları olan ülkelerdir. Bu aktörlerin Tacikistan ile diplomatik ilişkilere girdikleri yıla dikkat edilecek olursa, Rusya haricindeki devletlerin bu ülke ile ikili ilişkilerini Ocak ve Şubat 1992'de başlattıkları görülmektedir. Bu dış güçlerden sadece Rusya'nın söz konusu yılın Nisan ayında Tacikistan ile ilişki kurduğu göze çarpmaktadır (bkz. Tablo 1.) Esasında bu noktada hiçbir devletin diğerlerine oranla ciddi bir avantaja sahip olduğu söylenemez. Bazı istisnalar bir yana bırakılacak olursa söz konusu dış güçlerin birbirleriyle eş zamanlı olarak Tacikistan'ın bağımsızlığını tanıdıkları ve ikili ilişkileri başlattıkları görülmektedir.

Tablo 1: Dış Güçlerin Tacikistan ile Diplomatik İlişkileri

Ülkeler	Başlama Tarihi
Çin	04 Ocak 1992
İran	12 Ocak 1992
Avrupa Birliği	16 Ocak 1992
Türkiye	29 Ocak 1992
Amerika Birleşik Devletleri	19 Şubat 1992
Rusya	08 Nisan 1992

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış güçlerin Tacikistan politikalarına yakından bakıldığında Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin diğer aktörler olan ABD ve AB'ye nazaran daha fazla avantaja sahip oldukları görülmektedir. Söz gelimi, bölge ülkeleriyle doğrudan karasal ulaşım altyapısına sahip olan Rusya, Çin ve İran bu münasebetle Tacikistan ile yüksek bir dış ticaret hacmi yakalamış durumdadırlar. Diğer yandan bu ulaşım imkânlarından yoksun olan ABD ve AB gibi ülkelerin Tacikistan ile dış ticaret hacimleri söz konusu ülkelerden oldukça geri durumdadır. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin Tacikistan ile sahip oldukları ortak kültür, dil ve insani ilişkiler ağı bu ülkeleri diğer dış güçlere nazaran daha ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Bu unsurlar bağlamında Rusya'nın diğer dış güçlerden önde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Tacikistan'daki siyasi ve askeri etkinliğinin yanında Rusya'ya çalışma amacıyla giden ve sayıları bir buçuk milyona yaklaşan Tacik göçmenlerin varlığı dikkate alınır, Rusya'nın diğer dış güçlere nazaran önemli bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir (bkz. Tablo 2). Ancak bu durum Rusya'nın bütün alanlarda diğer dış güçleri geride bıraktığı anlamına gelmemektedir. Söz gelimi, ekonomi, dış ticaret, doğrudan yatırımlar ve enerji alanlarında diğer dış güçlere nazaran önemli bir üstünlük yakalamış olan Çin, iktisadi anlamda bu ülkeyi adeta ahtapot gibi dört bir yandan sarmıştır. Her ne kadar Tacik seçkinler kabul etmek istemeseler de bu durum orta vadede Tacikistan'ın Çinlilere olan bağımlılığını artıracak bir gelişmedir.

ABD ve AB'nin Tacikistan politikaları; demokratik değerlerin güçlendirilmesi, insan hakları, sınır güvenliği (yasadışı göç, dini radikalizm ve uyuşturucu ile mücadele) ortak paydasında buluşmuştur. Bu iki aktörün Tacikistan'daki önceliklerinin güvenlik odaklı olduğu söylenebilir. Washington ve Brüksel'in maddi yardımları öncelikli olarak sınır güvenliğinin artırılması amacıyla yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. ABD ve AB'nin Tacikistan'daki öncelikleri Çin, İran ve Türkiye tarafından önemsenmemektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Orta Asya’da Dış Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri

İŞBİRLİĞİ ALANLARI	ÜLKELER*					
	Rusya	Çin	ABD	AB	İran	Türkiye
Siyaset/Diplomasi	A	A	C	C	A	A
İdeolojik Yakınlık (Pazar Ekonomisi, Laik Sistem)	A	B	A	A	E	A
Askeriye (Üsler/Birlikler)	A	E	C	E	E	E
Bölgesel Örgütler	A	B	E	E	C	D
Ekonomi	B	A	C	D	C	C
Enerji	C	A	D	D	C	D
Doğrudan Yatırımlar	D	A	D	D	D	D
Dış Ticaret	B	A	E	D	B	B
Dış Yardımlar (Askeri/Sivil)	C	B	A	A	C	D
Ulaşım Altyapısı	B	A	E	E	B	E
Tacik Göçmenler	A	E	E	D	D	E
Ortak Kültürel Değerler	B	E	E	E	A	B
Dil	A	E	C	C	A	D
Tacikistan’da Meskûn Soydaşlar (1991 öncesi)	A	E	E	C	E	E
Güvenlik/ Sınır Güvenliği	A	B	A	A	E	E
Yasadışı Göç/Uyuşturucuyla Mücadele	A	B	B	A	E	E
İnsan Hakları	E	E	A	A	E	E

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

* A= çok güçlü, B= güçlü, C=orta, D=zayıf, E=çok zayıf

Türkiye ve İran Tacikistan ile tarihsel, kültürel ve dilsel mirasa sahip olan iki ülkedir. Söz gelimi, İran dilsel ve kültürel bakımlardan hiçbir devlete nasip olmayan avantajlara sahiptir. Ancak İran, Tacikistan ile ideolojik (laik devlet yapısı ve serbest pazar ekonomisi) bakımdan tam bir tezat içerisinde olduğundan, söz konusu kültürel ve dilsel mirastan yeterince yararlanamamaktadır. Çünkü Tacik seçkinler ülkelerinin İran’dan kaynaklanabilecek aşırı İslamcı akımlar yüzünden ciddi bir tehlikeye maruz kalacağını düşünmektedirler. Bu nedenlerden dolayı Tacikistan yönetimi İran’ın liderliğinde oluşabilecek bölgesel bütünleşme hareketlerine sıcak bakmamaktadır. Diğer yandan Tacikistan ile sıkı kültürel ve tarihsel bağları olan Türkiye ise hem siyasal alandaki ilişkileri canlı tutmaya çalışmakta hem de sosyal yardım ve kültürel alanlarda ilişkilerini geliştirmeye gayret sarf etmektedir. Söz gelimi Ankara, Duşanbe Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi kanalıyla Türkçenin öğretilmesine destek verirken, Türkiye Bursları kapsamında ise Tacik gençleri Türkiye’ye getirmek suretiyle bu ülkeyle mevcut ilişkilerini derinleştirmektedir.

Yukarıda ele alınan aktörlerin Tacikistan’daki faaliyetleri bu ülke yöneticilerine dış güçler arasında dengeli bir ilişki kurma imkânı sağladığı için büyük bir öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle bu durum SSCB döneminde olduğu gibi Tacikistan’ın büyük bir ağabeyin tahakkümüne girmeden kendi ulusal çıkarları doğrultusunda söz konusu devletlerle denge politikası yürütmesine vesile olabilecektir. Tacikistan söz konusu bu aktörlerden yeterince yararlanarak kendi ekonomik ve siyasal gelişmesini sağladığı takdirde uluslararası camiada kendisine onurlu bir yer edinebilir.

Sonuç

Bu bölümde gereksiz tekrarlardan kaçınmak amacıyla yöntem üzerine kısa bir değerlendirme yapılarak makro düzeyde bazı tespitlerde bulunulacaktır. Bu çalışmada 1992 yılında Tacikistan ile ilişkiye girmiş olan bölgesel (Rusya, Çin ve İran) ve bölge dışı (Türkiye, ABD ve AB) güçlerin politikaları ele alınmıştır. İlk söz konusu ülkelerin önceliklerine göre Tacikistan politikalarında önemli olan faktörler ortaya konulmuş akabinde ise bu politikalar karşılaştırmalı bir şekilde çözümlenmiştir. Tacikistan'ın komşuları (Afganistan, Kırgızistan ve Özbekistan) ile bölgedeki diğer dış güçlerin (Pakistan, Hindistan ve Japonya) politikaları bu çalışmada ele alınmamıştır. Çözümlemeye dâhil edilen ülkelerin seçilmesinin nedeni yeterli sayıda karşılaştırma noktalarına sahip olmalarıdır.

Yukarıdaki çözümlemede söz konusu dış güçlerin hepsinin Tacikistan ile ilişkileri bağlamında güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu ortaya konulmuştur (Tablo 2). Bir ülkenin gücü bir başka ülkenin zaafı olabilmektedir. Bu ilişkiler ağının çok aktörlü olması Tacikistan karar alıcıları açısından bir çok bakımdan önemlidir. Birincisi, Tacikistan bağımsızlığını yeni elde etmiş olan bir ülke olarak diplomatik tanınmışlık kazanmıştır. Dolayısıyla birden çok güçlü aktörle ilişkiye girdiği için bağımsızlığını koruması daha kolay olacaktır. İkincisi ise Tacikistan farklı alanlarda güçlü olan bu aktörler ile ilişkilerini geliştirmek suretiyle ekonomik, insan hakları ve demokrasi alanlarında gelişimini tamamlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akçalı Pınar, Tacikistan: Türk Olmayan Kardeş Ülke, Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Der.), Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- Ashurov Bakhrullo, Tacikistan ve İran İlişkileri 1991-2014, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016.
- Bergne Paul, The Birth of Tajikistan, National Identity and the Origins of the Republic, I.B. Tauris, London/New York, 2009.
- Casey Michel, US Donates 12 Million Worth of Equipment to Tajikistan Border Guards, 20.08.2016, <http://thediplomat.com/2016/08/us-donates-12-million-worth-of-equipment-to-tajikistan-border-guards/>, (04.04.2017).
- Farchy Jack, Tajikistan looks to China as Russian remittances dry up, 22.10.2014, <https://www.ft.com/content/2c87ee20-58f9-11e4-9546-00144feab7de>, (07.02.2017).
- Free trade zone opens on Tajik-Chinese border, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20160711/free-trade-zone-opens-tajik-chinese-border>, (10.01.2017).
- Foreign Operations Assistance 2015, <https://2009-2017.state.gov/p/eur/rls/fs/2015/255713.htm>, (13.04.2017).
- Götz Roland; Halbach Uwe, Politisches Lexikon GUS, Verlag C. H. Beck, München, 1993.
- Hambly Gavin, Fischer Weltgeschichte, Zentralasien, Fischer Taschenbuch Verlag, Band 16, Frankfurt am Main, 1991.
- Jonson Lena, Tajikistan in the New Central Asia, Geopolitics, GreatPower Rivalry and Radicak Islam, I.B. Tauris, London/New York, 2006.
- Peyrouse Sébastien, Tajikistan's New Trade, Cross-Border Commerce and the China-Afghanistan Link, Ponars Eurasia Policy Memo No.169, 2011, <http://www.ponarseurasia.org/memo/tajikistans-new-trade-cross-border-commerce-and-china-afghanistan-link>, (10.01.2017).
- Putz Catherine, Tajik Leader in China, Building Roads, 03.09.2015, <http://thediplomat.com/2015/09/tajik-leader-in-china-building-roads/>, (01.02.2017).
- Putz Catherine, Washington's Budgets for Central Asia Grow, 14.06.2016, <http://thediplomat.com/2016/06/washingtons-budgets-for-central-asia-grow/>, (04.04.2016).
- Rahman Emomali, The Tajiks in the mirror of History, From the Aryans to the Samanids, London River Editions, London, [t.y.].
- Salimov Oleg, China expands Influence in Tajikistan, 10.01.2014, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13061-china-expands-influence-in-tajikistan.html>, (01.02.2017)
- Bilgen Sanayır, Çin'in Orta Asya Politikası, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2014, 56-71, http://www.esbadergisi.com/images/sayi9/cinin_orta_asya_politikasi.pdf, (13.04.2017).
- Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman 17 18 Aralık 2012 Tarihlerinde Resmi Bir Ziyaret Gerçekleştirecek, <http://www.ihahaberleri.com.tr/ankara-haberleri/tacikistan-cumhurbaskani-imamali-rahman-17-18-aralik-2012-tarihlerinde-resmi-bir-ziyaret-gerceklestirecek-ankara-299556/>, (14.04.2017).
- Tacikistan'da 07.08.2014-06.09.2014 tarihleri arasında yapılan alan çalışması notları.
- Türk Fahri, Türk Kültür Dış Politikası, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2014.

Türk Fahri, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler 1992-2013, Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1991-2013, Fahri Türk (Ed.), Ceren Yayınları, Edirne, 2015.

Türk Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara, 2017.

Türkiye Cumhuriyeti Duşanbe Büyükelçiliğinin Vermiş Olduğu Bilgi Notu.

Türkiye Cumhuriyeti Duşanbe Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği ile Yapılan Görüşme.

Türkiye Tacikistan Parlamentolararası Dostluk Grubu, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dostluk_gruplari.ulkeler?pUlkeNo=105&pTip=3, (14.04.2017).

Umarov Khojamahmad; Valdosh Valimuhamadkhon, Trade and Economic Relations Between Tajikistan and Iran, K. Warikoo, Khojamahmad Umarov (Eds.) Tajikistan in the 21st Century Society, Politics and Economy, Pentagon Press, New Delhi, 2015.

Umarov Khojamahmad., Economic and Trade Relations of Tajikistan with Russia and China: A Comparative Analysis, K. Warikoo, Khojamahmad Umarov (Eds.) Tajikistan in the 21st Century Society, Politics and Economy, Pentagon Press, New Delhi, 2015.

U.S. Assistance to Tajikistan <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/15766.htm>, (13.04.2017).

Warkotsch Alexander, Die Zentralasienpolitik der Europaeischen Union, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2006.

Van der Kley Dirk, China shifts polluting cement to Tajikistan,08.08.2016, <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/9174-China-shifts-polluting-cement-to-Tajikistan>, (07.02.2017).

Vinson Mark, Tajikistan to Lease 6,000 Hectares of Land to China, Euroasia Daily Monitor Volume 9, Issue 30, <https://jamestown.org/program/tajikistan-to-lease-6000-hectares-of-land-to-china/>, (07.02.2017).

Von Gumpfenberg Marie-Carin; Steinbach Udo (Hrsg.), Zentral Asien Geschichte, Politik, Wirtschaft, Ein Lexikon, Verlag C. H. Beck, München 2004.